

ORTA ANADOLU'DA BAZI KİTAPLIKLAR

Dr. İLHAN AKÇAY
Vakıflar Genel Müdürlüğü Uzmanı

Vakıflar Genel Müdürlüğü Uzmanı olarak gezdiğimiz yerlerde alâka çekici kütüphanelerin tanınmamışları üzerinde durmağa çalışmaktayız. Bunlardan Gülşehir-Karavezir, Nevşehir-Damat İbrahim Paşa kitaplıkları ile Hacıbektaş Tekkesi Kitaplığı herbiri kendi yönünden, kitap ve bina bakımından alâka çekicidir. Bunun yanında makalemize aldığımız Beyşehir Eşrefoğlu camii kitaplığı ise en az altı asırlık bir mazisi ile hiç bilinmiyen, unutulmuş bir köşeyi belirtmektedir. Biz daha ziyade binaların yapı özellikleri, sanat değerleri üzerinde durduk. Gülşehir, Hacıbektaş kütüphaneleri Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1964 yılında onarılmıştır. Beyşehir Eşrefoğlu camisi de onarılmaktadır. Camii kütüphanesinin de toprak altındaki kısmının tamamının çıkarılmasını, dağılmış bazı kitaplarının toplanarak altı asırlık kütüphanenin kurulmasını da temenni etmek yerinde olur. Bu hususta gayret göstermek kütüphanecilere düşmektedir.

BEYŞEHİR EŞREFOĞLU KİTAPLIĞI

Konyanın kazası olan ve Beyşehir Gölü kenarında Beyşehir kasabası, Eşrefoğulları devrinde çok mamurlaşmış, sur ile çevrilerek han, hamam, bedestan, cami, mescit, sebil gibi yapılarla süslenmiş olup bunların büyük bir kısmı zamanımıza harabe halinde gelmiştir. Bunların arasında tarihlerin bahsetmediği bir yapı üzerinde duracağız. 1964 yılında burada yaptığımız araştırmalarda Beyşehir Eşrefoğlu camisi bitişiğindeki bir yapı dikkatimizi çekmişti. Eşrefoğlu Camisi Anadolu'da ahşap direkli eserlerin en önemlilerinden birisi olup aynı zamanda Türk mimarisinin bir incisi sayılmaktadır. Taç kapısının önündek sokak dolayısıyla dikdörtgen plâni kesik yapılarak yamuk şeklinde bir sahnin meydana getirilmişti. Eser 1298 tarihinde yapılmış, minare kaidesi bitişiğinde devam eden bir kapı ve pencereler ibaret duvar kalıntısı bulunmaktadır. Eser zamanımıza kadar çok iyi halde gelmiştir. Batıya doğru dönen duvar nihayete kadar uzanmaktadır. Kısmen de toprak altındaki temelleri ile, camiye ait vakıf bir eserin bulunduğu anlaşılır. Kesme taştan yapısı çok itinalı bir işçilik gösteren cephesi cami ile birlik göstermemektedir. Bundan da daha sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin taç kapısı üzerinde bulunan kitabede (Bu kitabe «Akyurt Y. Eşrefoğulları kitabeleri, Türk Tarih Arkeologya Dergisi, sayı 4, 1940» ta verilmiş ve ayrıca «Tekin-Bilginer, Beyşehir İstanbul, 1945» küçük broşüründe de biraz değişik şekilde nesredilmiştir.) vakfedilmiş dükkânların bu bahsettiğimiz kısım olmasına yapı itibarıyla imkân görülememekteydi. Beylik devri merkezinin bu ulu camisinin birde kütüphanesi olması mümkünse de, tamamen ahşap olan cami içinde inşa edilmesi zayıf bir ihtimal sayılabilir. Yukarıda bahsi geçen eser sahiplerinden Ömer Tekin'le 1964 yılında şahsen konuştuğumuzda evvelce kasabada ellere geçirip okudukları bir yazmada, Eşrefoğulları Emirliğinin kütüphanesinden bahsedildiğini bildirdiler. Caminin vakfına göre yakını ve bitişiğinde medrese, dükkânlar, hamam, han, ve türbe bulunuyordu. Kitaplık sanılan binanın güney-doğusunda ki muhteşem Taş Medrese, ortası avlulu, eyvanlı, iki katlı yapısıyla 1928 yılına kadar bölgenin en tanınmış medresesi sayılıyordu. Nitekim bahis konusu kütüphane

yapısı ve medrese camiden sonra yapılmış ve onu tamamlamışlardı. Tekin-Bilginer aynı eserlerinin 32-33 s. larında Eşrefoğlu Süleyman Bey Kütüphanesine vakfedilmiş ve el yazısı ile yazılmış Keşşaf tefsiri ve diğer bazı eserlerden de bahsetmektedir. Eski Müftülerden Recep Efendinin bu bahsedilen yapının kitaplık olarak kullanıldığı belirtmekte olan ve kitaplığa ait bazı eserlerin nasıl yok edildiklerini ve bazılarının da nasıl kurtarabildiklerini anlatan yazısını kitaptan aynen aşağıda naklediyoruz. (1)

Bu bilgilerin de yardımı ile elimizde hiç olmazsa Beylik devrine ait bir kitaplık örneği gelmiş bulunmaktadır. Yapının yeri ve cami-medrese arasında bulunuşu kullanımını arttırmaktadır. Eser tam altı asır müddetle aralıksız kullanılmıştır ki bunun bir benzerini Türkiye'de İslâmî yapılarda görmemiz mümkün değildir. (Burada parantez açıp Türkiye sınırı içinde bulunan ve kuruluşları V - VI asırlara kadar inen Süryani manastırları kitaplıkları ile yine yakın zamanlara kadar bulunan Trabzon Sümelâ Manastırı v.s. gibi yapılarıdaki kitaplıklar hakkında hemen hiç araştırmalar yapılmadığını belirtmek gerekir. Yine bunun gibi Sina yarımadasındaki St. Katerin Manastırı da dünyanın en eski, en değerli yazmaları barındıran birinci derecedeki bu kitaplıkta mevcudiyetini Mısır Türk hükümdarları ile Osmanlı İmparatorluğunun anlayışlı politikasına borçludur.)

(1) Şarkî şimalden geçen cadde vaziyetine göre camii mezkûrun kuzey kısmında husule gelen bir zavıye mevcuttur. Bu zavıyeye girilmek üzere mermer sütunlu ve ahiren kapatılmış bir kapı yeri vardır. Zamanla kapının yarısına kadar toprak yığıntıları husule gelmiş ve kapının 1 metre kadar sağında eski usul sebil mahalli vardır. Burada bir bina varmış. Fakat ne idi? Halk ağzında dolaşan rivayete göre burası bir kütüphane imiş. Bu rivayet doğru olduğuna göre Selâtin-Padişahlar kütüphanesi idi.

Burada ne kadar kıymetli kitaplar, eserler, teşkilât ve idareye ait, memleketin kuruluş ve tarihine ait kimbilir ne kıymetli vesikalar yoktu. Bu kitaplar ve eserler nereye nakledilmiş ve kimlerin iline düşmüştür! Osmanlı hükümetinin teessüsünden sonra İstanbul'a nakledilmiş olduğuna zahip bulunuluyordu. 500—600 senelik bu muamma dört beş ay evvel halledilmiş bulunuyor? Şöyle ki :

Sabık müftü Recep Efendinin vereseleri mumaileyhe ait evini Manastırli bir pekmezciye satıyor. Evde mevcut eşya ve sair malları taksim edilmiş ise de binlerce eseri havi kütüphanesine el sürülüyor. Yalnız, veresenin kitap zannettikleri Babadağı, Ahmediye ve Muhammediye gibi Yazıcı Oğullarına ait eserleri alınmış, geri kalan kitapları yeni ev sahibine evine kir ve leke teşkil ettiğine kani olarak arabalarla Beyşehir Kanalına döktürmüştür. Ve bu esnada kapıcılarından istifade ve oyuncağ yapmak için okul çocukları tarafından kütüphanelerden bir kısmı elimize geçmiştir. Bu kitaplardan anlaşılıyor ki adı geçen zavıyenin kütüphane yeri olduğu rivayeti canlanmıştır. Demek kütüphanenin bakımsızlığı yüzünden çökmüş ve içinde bulunan çok kıymetli eserler, cami ve kasabaya ait tarihî vesikalar ve yazma kitaplar müftülere teslim edilmiş; en son müftü Recep Efendiye devredilmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat bu keyfiyet ancak müftülerce malûm imiş. Halk ve gençlik bundan habersiz bulunuyordu. ... 700 sene toz toprak içinde kendini koruyan bu eserler, sayın okuyucular size tessürle arz ediyorum, bu kanala dökülüyor.

Yalnız mektep çocuklarının kurtardığı kitaplardan 670 tarihli Eşref oğlu Süleyman Bey kütüphanesine vakfedilmiş ve el yazısı ile yazılmış Keşşaf tefsiri ve Beyşehir ulemasına ait bazı eserler ve risaleler elimize düşmüştür.

Maziye gençliğe ve nesli hazıra nakleden kıymetli vesikaları ve atalarımızı millî emanetlerini suistimal eden ve bu güne devrini kıskanan gerek Müftü Recep Efendi ve gerekse bunları erbabına göstermeyen veresesine teessüf etmemek elden gelmiyor.

Bahusus almış olduğu ev ile alakası olmayan, bu büyük eserleri kanala atan ilim ve eser düşmanı adam hakkında takibat yapılmalıdır. Memleketin tarih ve eserleri ile oynayanlar cezasız kalmamalıdır.

(Yazarın notu: Çok acıklı hususu yukarıda aynen belirttik. Dünyanın en tanınmış ve meşhur hahırlarının en eski örneklerinin de Beyşehir Eşrefoğlu camisinde Riefsthal adında bir yabancı tarafından ele geçirildiğini burada belirtmek gerekir. 1964 yılında Beyşehir Eşrefoğlu Camisinde yaptığımız araştırmadan sonra, caminin emsalsiz çini mihrabının bazı parçalarının söküp götürüldüğünü teessürle öğrenmiş bulunuyoruz.)

Netice olarak Anadolu da mevcudiyeti bilinmeyen Beylik devri ve Selçuk ananelerini taşıyan altı asırlık yapı üzerinde kazı ve araştırmaları yapmak, dağılan kitapları toplayıp binayı yeniden açmanın bizler için zevkli bir vazife olacağını belirtmek gerekmektedir. Yapının yanında, cami minaresinin altındaki sebil ile birlikte emsalsiz bir bütün teşkil etmektedir. Türk sebil nümunelerinin en önemli ve en eski iki örneğinden biri olan bu tesisat da ilim âlemince maalesef bilinmemektedir.

NEVŞEHİR DAMAT İBRAHİM PAŞA KİTAPLIĞI

Lâle Devrinin meşhur siması Damat İbrahim Paşa Nevşehir'lidir. Doğduğu memleket o devirde Muşkara adını taşıyan bir köy iken evvelâ mütevazı bir cami yapmış ve halk arasında dolaşan bir efsaneye göre beğenilmediği için, bu sefer emsali Lâle devri İstanbul'unda bile rastlanmayarak muhteşem bir külliye inşa başlatılmış, İstanbul'dan da sanatkarlar getirilmiş, burada yıllarca çalışılmıştır. Camisinin karşısında bir medrese yaptırmıştı. 1726 M. tarihinde, devrinin Nedim'den de meşhur şairi Seyyit Vehbi'nin Türkçe tâlik bir kitabesi kapısına koymuştu. Medresede bir de kütüphane tesis edilmişti.

Lâle devrinde Topkapı Sarayı Ahmet III. (Ahmed-i Salis) Kitaplığı ile birlikte Türk mekân ve süsleme sanatının şaheserlerinden olan Nevşehir Kitaplığının mimari değeri hakkında bir araştırma yapılmamıştır.

Kitaplık Kurşunlu caminin karşısında ve medresenin kuzey-doğu köşesini teşkil etmektedir. Kare şeklinde bir plânı vardır. Dış duvarları kesme krem rengi, küfeki sarı kepez taşla kaplıdır. Sekiz köşeli bir kasnak üstünde, tek bir kubbe ile örtüldür. Kubbesi medrese kubbelerinden büyük, sahnını ferah ve üstü kurşunla kaplıdır.

İçte yan duvarlarda dört sivri takviye kemeri gömülüdür. Köşeler düz pantan, tiftidir. Kasnak altında ve kemerlerin zirvesine temas edecek kadar yakın, bir sıra düz stalaktit bulunur. Cami avlusuna bakan doğu tarafında aşağıda, üç yukarıda bir; kuzeyde yukarıda 1 pencere bulunur. Pencereler düz lento, sivri takviye kemerli ve topaz demir parmaklıklardır.

Camlı camekânlar içinde kitap rafları, ortada okuma yeri bulunuyordu. Kitaplığın kapısındaki Türkçe tâlik 7 uzun iki kısa satırlı mermer üzerine 30 mısralık yazı Şair Nedim tarafından yazılmış olup 1140 H. (1727 M.) tarihini taşımaktadır. Bundan, medreseden bir sene sonra bu kısmın bitirildiğini anlamaktayız. Kitaplığın asıl ünü tezyinatının güzelliğinden gelmektedir. Yapıldığı tarihten beri onarım görmemiş de güzelliği ve renkleri halâ göz boyamaktadır. Alt pencere sırasından kubbeye kadar nefis kalem işleri gözleri okşar. Tepede, kubbesinin ortası altıgen çini taklidi parçalardan meydana gelen sekizgen göbeği bulunur. Kubbe eteği stalaktitli bordüre kadar tıpkı Nevşehir Damat İbrahim Paşa camisi kubbesi gibi salkım sacak sarkan kalem işleriyle süsüdür. Köşelerde pantantifler kırmızı zemin üzerine mavi renkli tezyinatlı, ve ayrıca etrafı bordürlüdür.

Kemerleri bile balgami renkli boyalarla tezyin edilmiştir. Duvarları devrinin en değerli ve itinalı işçiliği ile yapılmıştır. Herbir duvarda beyaz zemin üzerine yapılmış, madalyonlar, birbirine benzemeyen çeşitli lâleler (hepsi de vazodan çıkar gibi gösterilmiş), kandiller (Kur'anı Kerim'deki Allahın ışığını belirten sembol), çeşitli zambaklar, saksıda güller, vazolardan çıkan yapraklarla iç kısmı adetâ bahar havasına bürünmüştü. Bunlar kubbe içine tasavvur edilemeyecek yumuşaklık vermektedir. Devrin modasına uyarak kullanılan çiçek motifleri ile eski Türk motiflerinden kandiller, bordürler çok güzel ahenk içinde kaynaşmıştır. Renkleri kırmızı, koyu kahve, eflatun, sarı, soluk sarı, mavi, pembe, gri v.s. dir.

Kütüphane bugün bütün medreseyi içine almış bulunmaktadır. Avlulu, revaklı kısmın etrafında 30 kişilik okuma salonu, yazma eserler okuma salonu, kitap odaları, fiş odaları ile çevrili modern kütüphanecilik sistemine uydurulmuştur. Asıl devrinin kütüphane salonu ise hiç bozulmadan muhafaza edilmiş ve ziyaretçilere açılmıştır. Kütüphane yeni şekliyle () yılında kurulmuştur. Halen burada 32 Türkçe, 375 arapça, 11 Farsça yazma, eser bulunur.

GÜLŞEHİR KARAVEZİR MEHMET PAŞA KİTAPLIĞI

Karavezir Seyyit Mehmet Paşa (1735-81) devrinin meşhur siması olup Gülşehir'de dünyaya gelmişti. Vezirliğe yükselince çok küçük ve bakımsız olan memleketini imar etmiş, ayrıca devrinin birinci sınıf mimarları elinden çıkmış külliye yaptırmıştır. Külliyesi cami, medrese, kitaplık, hamam ve altı çeşmeden ibarettir. Kurşunlu camisinde (Karavezir camisi de denir) saklanan vakfiye ve 2 Kur'an 17-18 asırların şaheser tezhip ve yazı örneklerini teşkil etmekte ve vaktiyle kitaplıkta buldukları söylenmektedir.

Kitaplık medrese ile birlikte yapılmış olup caminin doğusunda bulunur. Avlu içinde yapı (L) şeklinde bulunmakta, geri kalanı duvar şeklinde Kible cihetinde köşede bulunan ilk oda diğer medrese odalarından daha büyüktür. Duvardan kubbeye köşelerde pantantiflerle geçilen, büyük kubbeli, ferah bir odadır. İtinalı kesme taştan kaplamaları bulunur. Kitapları duvarlarda açılmış hücreler içindeki raflarda bulunurdu. Eser 1779-80 yılları arasında yapılmıştır. Kütüphane kapısı ve kubbesi medrese odalarına nisbetle daha itinalı yapılmıştır. Bu bakımdan Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kitaplığına benzerse de ölçü itibarıyla daha mütevazî ve malakâri süslemelerden yoksundur. Kitaplığın kapısı üzerinde Kur'andan kitap hakkında (Emleküm kitâbün fiyhî tედrusûn=Sizin kitabınız varda onda okuyorsunuz?) âyeti bulunmaktadır. (1) Cami ve çeşmelerin türkçe kitabelerine karşılık kitaplığın bulunduğu medresenin Fârisice kitabesi vardır. Bu yapı 1962-3 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğüne restore edilmiş ve kitaplık ta eski haline getirilmiştir. Bu arada duvarları beyaz sıva ile sade olarak kapatılmıştır. Kitap rafları yine eski halinde bırakılmıştır. Şekle göre duvarlardaki rafların 500 kadar kitabı alacağı tahmin edilmektedir. Kitapların büyük kısmı İstanbul'dan getirilmişti. 18. asırda Gülşehir'de çok yakın mesafede bulunan Hacibektaş dergâhının 16. asrın başından itibaren büyüyen bir kitaplığı ile yine yakınındaki Nevşehirde 52 yıl kadar evvel yapılan kitaplık dururken Gülşehir kitaplığının onlarla yarış etmesi mümkün değildi. Buna rağmen muhteşem külliye ile kitaplık, köy halindeki yerleşme yerinin talihi değiş-tirmiş, burası kısa zamanda Nevşehir'e yaklaşmış, hattâ Hacibektaş'ı bile geçmişti.

Cumhuriyet devrinde kitaplıkta 321 yazma, yedi bin basma eser bulunmaktadır.

HACİBEKTAŞ DERĞAHI KİTAPLIĞI

Hacibektaş'î Veli'nin kabri etrafında XIII. asrın sonlarından itibaren büyüyen ve XVI. asırdan itibaren de külliye haline gelen tekkenin kitaplığı Türk edebiyatı, tarihi ve içtimai hayatı yönünden alâka çekicidir. Bilinen Türk kitaplıklarının aksine basit Türk evi şeklindeki odalardan birinde kurulmuştu. 1828 yılında Yengçerilik lâğvedildiğinde Bektaşilerin bu meşhur derğâhı da kapatılmış ve Sultan Aziz'in son yıllarına kadar ölü bir devir geçirmişti. Sultan Abdülhamit devrinde burası yeniden onarılmış ve açılmıştı. O zaman elde kalan kitaplarda 1500 kadar tahmin ettiğimiz basma ve yazmadan ibaretti. Dergâhta çok meşhur Türk şairleri yetmiş ve burada

hizmet etmiş, Âyin-i Cem salonunda nefeslerini okumuşlardı. Bu salonda emeği geçen meşhur Tûrabi Baba'nın menkıbeleri halâ söylenmektedir.

Tekke kitaplığı, tahminimizden de az adette bir kısmı, zamanımıza intikal etmiş bulunuyor. Pek az kitap buranın külliye haline getirildiği XVI. asırdaki Balım Sultan devrine ait bulunur. Hattâ Hacı Bektaş Menakıpnamesinin bile ancak kopyaları bu kitaptan zamanımıza intikal etmiştir. Türk Halk Edebiyatındaki rolü büyük olan Bektaşî Şairlerine ait koleksiyon suurlu bir şekilde saklanıp, saklanmadığı hakkında da fikrimiz bulunmamaktadır. Tekkenin Cumhuriyet devrinde kapanmasından sonra buradaki eserlerin büyük kısmı ile kitapları yağmaya uğramıştı; ancak küçük bir kolleksiyonun Ankara'ya nakledildiği ısrarla söylenmektedir. Bunun yanında bu bilgilerimize faydalı olacak vakıf ve vakfiyelerin hiçbir de zamanımıza kadar gelmemiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünde herhangi vakfiye bulunmamaktadır.

XVI, XVIII. asırlar arasında Orta Anadolu'da kitaplığı ile bir kültür merkezi olan dergâha daha sonra XVIII asırda ilkin Nevşehir Damat İbrahim Paşa Kitaplığı kurularak bölgede kültür faaliyetlerinin olmasına yol açılmıştı. Tekke herne kadar bir hanıkâh (Her millete mensup kimselere açık, fakirlere yemek, yolculara yatacak yer veren müessese) ise de kitaplığı ancak ilgili tekke mensuplarının istifadesine açık bulunurdu. Tekke etrafında büyük bir yerleşme yeri asırlar boyunca tesis edilmemiş, bunda Bektaşîlerin isteğinin de rolü olmuştu. Bunun aksine Nevşehir ve Gülşehir ise küçük yerleşme yerleri iken külliye yapılışından sonra buraların çok çabuk büyüdüğünü, tarihlerinin seyirlerine göre anlamaktayız. Burada kitapların ve kütüphanenin rolünün de büyük olduğunu söylemek mümkündür.